

Mehriban Abdullayeva
Bakı Slavyan Universiteti

AZƏRBAYCAN VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ AZADLIQ KONSEPSİYASININ TRANSFORMASIYASI

Açar sözlər: *azadlıq, transformasiya, konsept, semantika, dil, mədəniyyət, Azərbaycan dili, rus dili*

Keywords: *freedom, transformation, concept, semantics, language, culture, Azerbaijani language, Russian language*

Ключевые слова: *свобода, трансформация, концепт, семантика, язык, культура, азербайджанский язык, русский язык*

Giriş. İnsan cəmiyyəti tarix boyu bir çox fundamental fəlsəfi və ictimai anlayışlar ətrafında formalaşmış, bu anlayışlar həm fərdlərin, həm də xalqların taleyinə yön verən ideoloji çərçivələri müəyyən etmişdir. Bu kimi anlayışlardan biri də “azadlıq” konsepsiyasıdır. Azadlıq təkcə hüquqi və siyasi müstəvi ilə məhdudlaşmayan, həm də mədəniyyət, dil və düşüncə sistemlərinin dərin qatlarına nüfuz etmiş çoxşaxəli bir fenomen kimi çıxış edir. Müxtəlif dillərdə və mədəni sistemlərdə azadlıq anlayışının mənalandırılması, ifadə formaları və semantik çalarları fərqli olmaqla yanaşı, tarixi və ideoloji şəraitdən də mühüm şəkildə təsirlənmişdir.

Azərbaycan və rus dilləri arasında azadlıq konsepsiyasının ifadəsindəki fərqliliklər və oxşarlıqlar həm dilçilik baxımından, həm də mədəniyyətlərarası münasibətlər kontekstində maraqlı araşdırma mövzusu kimi çıxış edir. Bu iki dilin daşıyıcılarının tarixi qarşılıqlı təsiri, eyni imperiya və daha sonra sovet ideoloji məkanında formalaşmaları, azadlıq kimi konseptual kateqoriyanın da müxtəlif zamanlarda fərqli semantik çalarlar qazanmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, Azərbaycan dilində “azadlıq” sözü əsasən milli və şəxsi azadlıq, müstəqillik kontekstində işlədilsə, rus dilindəki “свобода” termini zaman-zaman daha çox kollektiv rifah və dövlət ideologiyasına tabe olan bir məna çalarlarına malik olmuşdur.

Azadlıq anlayışının transformasiyası həm leksik səviyyədə, həm də konseptual-fəlsəfi müstəvidə baş verir. Bu dəyişikliklər dilin zamanla adaptasiya olunması, yeni ictimai-siyasi reallıqlara cavab verməsi və qlobal dəyərlərin lokal dillərdə ifadə olunması ilə sıx bağlıdır. Məsələn, Sovet dövründə “azadlıq” və “свобода” anlayışları daha çox ideallaşdırılmış, sosialist ideologiyanın çərçivəsində müəyyənləşdirilmiş məna yükünə malik olmuşdur. Lakin XX əsrin sonlarından başlayaraq, müstəqil Azərbaycanın formalaşması və Rusiyada siyasi sistemin dəyişməsi bu anlayışların məzmununda ciddi transformasiyalara səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər öz əksini yalnız siyasi nitq və hüquqi sənədlərdə deyil, həm də gündəlik dil, ədəbiyyat, publisistika və kütləvi informasiya vasitələrinin dilində tapmışdır.

1. Azadlıq anlayışının tarixi və fəlsəfi əsasları

Azadlıq insanın və cəmiyyətin varoluş təməlini təşkil edən əsas anlayışlardan biridir. Tarix boyu bu anlayışın fəlsəfi, siyasi və sosial interpretasiyası müxtəlif sivilizasiyalar və mədəniyyətlərdə fərqli formada inkişaf etmişdir. Azadlığın nə

olduğu, onun sərhədlərinin necə müəyyənləşdirildiyi və azadlığın cəmiyyət üçün dəyər olub-olmaması haqqında mübahisələr antik dövrlərdən müasir dövrə qədər aktual olmuşdur.

Azadlıq anlayışı yalnız hüquqi və siyasi status deyil, eyni zamanda dərin ideoloji, fəlsəfi və psixoloji qatlara malik bir kateqoriyadır. Onun tarixi inkişafı konkret zaman və məkanla bağlı olmaqla yanaşı, həmin dövrün dominant mədəni və siyasi ideologiyalarından da təsirlənmişdir.

1.1. Azərbaycan kontekstində azadlıq anlayışının inkişafı

Azərbaycan mədəniyyətində azadlıq anlayışının formalaşması və inkişafı dərin tarixi köklərə malikdir. Qədim türk dünyagörüşündə və sufizm fəlsəfəsində “azad olmaq” anlayışı daha çox mənəvi və fərdi qurtuluşla assosiasiya olunurdu. Bu dövrlərdə azadlıq insanın iç dünyasında öz nəfsindən, maddi ehtirlərdən və dünya bağlılıqlarından xilas olması kimi başa düşülürdü. Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə Nizami Gəncəvi və Füzuli kimi klassiklərin əsərlərində azadlıq mənəvi və mənsubiyyətlə bağlı məqamlarda işlədilir.

Ərəb mənşəli “azad” və “azadlıq” sözləri isə daha sonrakı dövrlərdə Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Bu anlayışın ictimai və siyasi çalarlara malik məzmunu XIX əsrdə, xüsusilə çar Rusiyasının tərkibində yaşayan Azərbaycan ziyalılarının maarifçilik fəaliyyəti ilə paralel olaraq genişlənmişdir. M.F. Axundzadə, Həsən bəy Zərdabi, Əlimərdan bəy Topçubaşov kimi ziyalıların əsərlərində azadlıq artıq yalnız fərdi deyil, milli kontekstdə – xalqın mədəni və siyasi azadlığı çərçivəsində şərh olunurdu.

XX əsrin əvvəllərində yaranan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dövrü isə azadlıq anlayışının ən yüksək dərəcədə ideallaşdırıldığı mərhələ kimi dəyərləndirilə bilər. Bu dövrdə azadlıq anlayışı müstəqillik, suverenlik, fərdi hüquq və hüquqi bərabərlik kimi dəyərlərlə vəhdətdə götürülürdü. Lakin 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yaradılması ilə azadlıq anlayışı rəsmi ideologiyaya uyğun şəkildə yenidən formalaşdırıldı.

Sovet dövründə “azadlıq” konsepsiyası ideoloji məzmun daşıyan, müəyyən formalarda kollektiv rifah, sosial bərabərlik və sinifsiz cəmiyyətin qurulması ilə eyniləşdirilən bir anlayışa çevrildi. Bu dövrdə fərdi azadlıqdan çox, cəmiyyətə və partiyaya sədaqət, sosialist idealların həyata keçirilməsi ön plana çıxarıldı. Fərdi azadlıq anlayışı isə, əksinə, “burjua ideologiyası” kimi qələmə verildi.

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etməsi ilə azadlıq anlayışı özünün klassik və universal anlamına doğru dönüş etdi. Bu mərhələdən etibarən azadlıq daha çox hüquqi və siyasi müstəvidə fərdi hüquq və azadlıqlar, söz və mətbuat azadlığı, azad bazar iqtisadiyyatı və demokratik cəmiyyətin əsas elementi kimi təqdim olunmağa başladı.

1.2. Rus kontekstində azadlıq anlayışının fəlsəfi təkamülü

Rus mədəniyyətində və fəlsəfi fikrində “свобода” anlayışı çoxəsrlik tarixi təkamülə malikdir və slavyan dünyagörüşünün əsas fəlsəfi kateqoriyalarından biri kimi çıxış edir. Əvvəlki dövrlərdə bu anlayış daha çox “azad insan”, “boyunduruqdan azad olmaq” mənasında işlədilir. Feodal dövrdə “свободный человек” – yəni torpaq sahibinə və ya knyaza təbə olmayan kəndli mənasında istifadə olunurdu.

Rus ədəbiyyatında azadlıq anlayışı geniş yer tutur. XIX əsr klassikləri – Dostoyevski, Tolstoy, Çernışevski və Belinski kimi yazıçılar və filosoflar azadlıq

ideyasını fərqli müstəvilərdə şərh etmişlər. Məsələn, Fyodor Dostoyevski “Böyük inkvizitor” mifində insanın azadlıqdan qorxması, onu məsuliyyətdən qaçış vasitəsi kimi görməsi ideyasını ön plana çəkirdi. Onun fikrincə, azadlıq insana seçim imkanı verir, lakin bu seçim insanın mənəvi yükünü artırır və o, çox zaman bu yükü daşımaq əvəzinə itaəti və təhlükəsizliyi seçir. [1]

Nikolay Berdyayev kimi rus din fəlsəfəçiləri isə azadlığı insanın tanrı ilə münasibətindəki əsas şərt kimi dəyərləndirmişdir. Berdyayevə görə, azadlıq – insanın Allahla yaradıcı əlaqə qurma qabiliyyətidir. Bu, həm mənəvi, həm də metafizik anlamda azadlıqdır və yalnız xarici maneələrin yoxluğu ilə deyil, daxili ruhani azadlıqla mümkün olur.

Sovet ideologiyası dövründə isə “свобода” anlayışı ciddi şəkildə ideoloji çərçivəyə salındı. Sovet konstitusiyalarında xalqın “azadlıq” içində yaşadığı qeyd olunsa da, bu azadlıq “sosialist sistemin sərhədləri daxilində” mümkün hesab olunurdu. Bu dövrdə fərdi hüquq və azadlıqlar ciddi şəkildə məhdudlaşdırılır, “azadlıq” isə daha çox dövlətin himayəsində olan vətəndaşın kollektiv rifahı ilə şərtləndirilirdi.

1991-ci ildən sonra Rusiyada baş verən sosial-siyasi dəyişikliklər azadlıq anlayışının yeni semantik məzmun qazanmasına səbəb oldu. Liberal iqtisadiyyat, siyasi plüralizm, fərdi hüquqlar və bazar münasibətləri “azadlıq” anlayışının yeni kontekstlərini yaratdı. Lakin bu keçid dövrü həm də azadlığın xaos və qeyri-sabitliklə eyniləşdirilməsi meyllərini artırdı. Bu səbəbdən, müasir Rusiya cəmiyyətində azadlıq anlayışı hələ də diskursiv mübarizə predmetidir – bir tərəfdə qərb tipli liberal azadlıq anlayışı, digər tərəfdə isə “milli dəyərlər” adı altında ictimai sabitlik və dövlət nəzarəti ideyası dayanır.

2. Leksik və semantik transformasiya

Dildəki konseptual anlayışlar zaman keçdikcə müxtəlif sosial, mədəni və ideoloji təsirlər altında leksik və semantik dəyişikliklərə məruz qalır. Bu baxımdan “azadlıq” (Azərbaycan dilində) və “свобода” (rus dilində) anlayışlarının da zamanla semantik spektri genişlənmiş, bəzən isə daralmışdır. Transformasiya prosesi təkcə sözün leksik sistemdə mövqeyinin dəyişməsi deyil, həm də onun ictimai şəüurdakı mənasının, emosional dəyərinin və diskursiv funksiyalarının dəyişməsidir.

2.1. Azərbaycan dilində “azadlıq” sözünün leksik və semantik inkişafı

Azərbaycan dilində “azad” və “azadlıq” sözləri ərəb mənşəlidir və ilkin mərhələdə daha çox hüquqi və fərdi statusun ifadəsi kimi istifadə olunmuşdur. “Azad adam”, “azad qadın”, “azad torpaq” kimi ifadələr şəxsin hər hansı boyunburuqdan, məhdudiyyətdən azad olmasını bildirmişdir. Lakin bu anlayış XX əsrdə, xüsusilə sovet dövründə öz semantik yükünü dəyişmiş, ideoloji kontekstə uyğun olaraq spesifik mənalar qazanmışdır.

Sovet ideologiyasında “azadlıq” termini daha çox “azad əmək”, “azad vətəndaş”, “azad respublika” kimi ifadələrdə işlədilir və bunlar rəsmi, formal dildə müsbət emosional çalarda təqdim olunurdu. Əslində isə bu azadlıq reallıqda ciddi məhdudiyyətlər içində mövcud idi. Məsələn, “söz azadlığı” formal olaraq mövcud olsa da, praktiki olaraq senzura sisteminin nəzarətində idi.

Müstəqillikdən sonra (1991-ci ildən etibarən) “azadlıq” anlayışı Azərbaycan dilində yeni semantik çalarlar qazandı. Xüsusilə insan hüquqları, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı kimi sahələrdə “azadlıq” konsepti çoxşaxəli formada inkişaf etdi. Aşağıdakı yeni ifadə və terminlər leksik sistemə daxil oldu:

Söz azadlığı
Vəcdan azadlığı
Seçki azadlığı
Azad bazar
Azad mətbuat
Azad vətəndaş cəmiyyəti

Bu ifadələrdə “azadlıq” artıq yalnız fiziki və ya hüquqi azadlıq deyil, həm də düşüncə, ifadə, iqtisadi fəaliyyət və siyasi iştirak azadlığı kontekstində işlədilməyə başladı. Müasir Azərbaycan mediasında, hüquqi sənədlərdə və akademik ədəbiyyatda “azadlıq” anlayışı Qərb dəyərləri ilə assosiasiya olunaraq liberal semantik çalarlarla yüklənmişdir. [3]

Bununla yanaşı, bəzi hallarda bu anlayışın “nisbi azadlıq”, “şerti azadlıq”, “idarə olunan azadlıq” kimi ifadələrlə birgə istifadəsi də müşahidə olunur. Bu isə göstərir ki, konseptin semantik sahəsi hələ də dinamikdir və siyasi kontekstdən asılı olaraq dəyişə bilər.

2.2. Rus dilində “свобода” anlayışının semantik təkamülü

Rus dilində “свобода” anlayışı qədim slavyan köklərinə malikdir və ilkin mərhələdə daha çox fiziki müstəqillik, hüquqi azadlıq mənalarını əhatə edirdi. Orta əsrlərdə “свободный человек” ifadəsi təhkimli kəndlidən fərqli olaraq hüquqi baxımdan sərbəst insanı bildirirdi. Bu anlayış rus xalq mədəniyyətində və ədəbiyyatında xüsusi yer tutmuşdur və müstəqillik, fərdi iradə ilə sıx bağlı olmuşdur.

XIX əsr rus ədəbiyyatında “свобода” konsepti romantik və ekzistensial məna daşımağa başlayır. Puşkinin “Свободы сеятель пустынный” (Azadlıq toxumunu səpən səhrada) misrası rus insanının azadlıq arzularının poetik simvoludur. Lakin bu azadlıq daha çox mənəvi, şəxsi azadlıq kimi təqdim olunur. Tolstoyda isə azadlıq mənəvi kamilliklə, dini inamla sıx bağlıdır.

Sovet dövründə bu anlayışın semantik spektri dəyişdi. “Сталинская конституция”da (1936) xalqın azad yaşadığı iddia olunurdu. Lakin bu “azadlıq” konsepti faktiki olaraq dövlətin və partiyanın nəzarəti altında mövcud olan bir “şerti azadlıq” idi. “Свобода” burada fərdi yox, kollektiv anlayış olaraq çıxış edirdi – “xalqın azadlığı”, “sosialist vətənin azadlığı” kimi ifadələr ideoloji diskursun əsas elementləri oldu. [7]

1980-1990-cı illərdə SSRİ-nin dağılması ilə “свобода” anlayışı fundamental transformasiyaya uğradı. Yeni Rusiya cəmiyyətində azadlıq həm siyasi (söz, mətbuat, seçki), həm iqtisadi (azad bazar), həm də sosial sahədə (fərdi inkişaf) qlobal mənalar qazandı. Bu dövrdə “свобода” ilə bağlı aşağıdakı ifadələr geniş yayılmışdı:

Свобода слова
Свобода совести
Свободная экономика
Свободные выборы
Личная свобода

Lakin bu dövrdə yaşanan sosial və iqtisadi xaos səbəbindən “свобода” anlayışı bəzən “başsızlıq”, “qanunsuzluq” və “anarxiya” ilə də eyniləşdirilirdi. Bu isə azadlıq ideyasına cəmiyyətdə bəzi skeptik yanaşmaların yaranmasına səbəb oldu.

XXI əsrdə Rusiya cəmiyyətində “свобода” anlayışı iki əsas istiqamətdə transformasiya olunur: bir tərəfdən liberal-demokratik dəyərlərlə assosiasiya olunur, digər tərəfdən isə dövlətçilik, sabitlik və “milli dəyərlər” fonunda məhdudlaş-

dırılmış azadlıq formasında təqdim olunur. Məsələn, dövlət mediasında “управляемая свобода” (idarə olunan azadlıq) və ya “ответственная свобода” (məsuliyyətli azadlıq) kimi ifadələr işlədilir ki, bu da azadlığın klassik mənasından uzaqlaşma tendensiyasının göstəricisidir. [8]

3. Mədəniyyət və ideologiyanın təsiri

Azadlıq anlayışı yalnız dilin semantik strukturu ilə məhdudlaşmır; o, həm də cəmiyyətin mədəni kodları, ideoloji sistemləri, tarixi təcrübələri və kollektiv yaddaşı ilə sıx bağlıdır. İctimai şüurda formalaşan azadlıq obrazı konkret cəmiyyətin dünyagörüşü, tarixə yanaşma tərzı və dominant ideoloji sistemlərin təsiri ilə müəyyən olunur. Bu səbəbdən, Azərbaycan və rus cəmiyyətlərində azadlıq anlayışının qavranması və təqdimat formaları fərqli mədəni və ideoloji çərçivələrdə inkişaf etmişdir.

3.1. Azərbaycan mədəniyyətində azadlığın mədəni və ideoloji təqdimatı

Azərbaycan xalqının azadlıqla bağlı təsəvvürləri tarixi olaraq həm milli azadlıq hərəkatları, həm də mənəvi-mistik dünyagörüş üzərində formalaşmışdır. Qəhrəmanlıq dastanları (məsələn, “Koroğlu”, “Dədə Qorqud”) azadlıq ideyasını simvolizə edən əsas mədəni mənbələrdir. Bu əsərlərdə azadlıq yalnız fiziki və siyasi anlamda deyil, həm də ləyaqət, namus və haqq uğrunda mübarizə kontekstində təqdim olunur.

Sovet dövründə Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində azadlıq anlayışı ciddi ideoloji nəzarət altında təqdim olunurdu. Şeirlərdə və nəsr əsərlərində “azadlıq” anlayışı “sosialist vətən”, “böyük xalq”, “sosial ədalət” kimi ifadələrlə əvəz olunurdu. Bu dövrdə yazıçılar və şairlər azadlıq mövzusunı yalnız dolay yollarla, metaforik formada işlədə bilərdi. Bunun tipik nümunəsi Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” poemasında azadlıq ideyasının simvolik şəkildə təqdim olunmasıdır. [6]

1990-cı illərin əvvəllərində milli azadlıq hərəkatının güclənməsi ilə bu konsepsiya mədəniyyətin mərkəzinə keçdi. Bu dövrdə yazılan əsərlərdə, çəkilən filmlərdə və mətbuat materiallarında azadlıq artıq müstəqillik, milli kimlik, dil və suverenlik kimi dəyərlərlə eyniləşdirilirdi. Mədəniyyət bir növ “azadlıq diskursunun” daşıyıcısına çevrilmişdi.

Müasir dövrdə isə azadlıq mədəni kontekstdə həm ənənəvi dəyərlərlə, həm də qloballaşmanın təsiri ilə formalaşan yeni sosial mövqelərlə qarşılaşır. Bir tərəfdən, azadlıq fərdin öz fikrini açıq ifadə etməsi, seçimini sərbəst etməsi ilə əlaqələndirilir, digər tərəfdən isə bu azadlığın “əxlaq”, “ailə dəyərləri” və “milli-mənəvi sərhədlər” çərçivəsində məhdudlaşdırılması barədə ictimai müzakirələr aparılır.

Bəzi ictimai təbəqələrdə azadlıq Qərb təsirinin bir elementi kimi qəbul edilir və milli-mədəni dəyərlərin təhlükəsi kimi təqdim olunur. Bu, azadlıq konsepsiyasının ideoloji səviyyədə yenidən mənalandırılması tendensiyasının bir hissəsidir və bu diskurs mədəniyyət vasitəsilə – televiziya, kino, ədəbiyyat və sosial media vasitəsilə ictimai şüura təsir göstərir.

3.2. Rus mədəniyyətində azadlıq anlayışının ideoloji və mədəni təqdimatı

Rus mədəniyyətində azadlıq anlayışı həmişə iki qarşı-qarşıya duran mövqenin toqquşması şəklində təqdim olunmuşdur: fərdi azadlıq və dövlət hakimiyyəti. Rus ədəbiyyatında və fəlsəfi fikrində bu qarşıdurma müxtəlif dövrlərdə fərqli formalarda ifadə olunmuşdur. Dostoyevskidən Tolstoya, Berdyayevdən Soljenitsina qədər azadlıq ya mənəvi məsuliyyətlə, ya da insanın tənhalığı və xaosu ilə assosiasiya edilmişdir.

XIX əsrin ortalarında rus ziyalıları arasında “zapadniklər” (Qərbpərəstlər) və “slavyanofilər” arasında gedən ideoloji mübahisələr azadlıq anlayışının iki fərqli interpretasiyasını ortaya qoymuşdur. Zapadniklər azadlığı Qərb cəmiyyətlərindəki kimi hüquqi və siyasi sərbəstlik kimi başa düşür və Rusiyanın bu dəyərlərə yönəlməsini təklif edirdilər. Slavyanofilər isə azadlığı “xüsusi rus ruhaniyyəti” və “kollektiv kimlik” çərçivəsində dəyərləndirir, fərdi azadlığı “egoist Qərb düşüncəsi” ilə assosiasiya edirdilər. [2]

Sovet dövründə rəsmi ideologiya azadlıq anlayışını tamamilə kollektiv maraqlar prizmasından təqdim etdi. Fərdi hüquqlar dövlətin və partiyanın maraqlarına tabe tutuldu. Mədəniyyət vasitəsilə bu model ictimai şüura yeridilirdi: sovet filmləri, ədəbiyyatı və sənət əsərlərində azadlıq yalnız əmək, mübarizə və vətəna xidmət kontekstində mövcud olurdu. Məsələn, azadlıq obrazı daha çox “işçi sinfinin burjua istismarından azad olması” kimi təqdim edilirdi.

1990-cı illərdən etibarən Rusiya mədəniyyətində azadlıq anlayışı yeni, çox zaman radikal formalarda ortaya çıxdı. Post-sovet dövrünün ilk illərində mətbuatda, filmlərdə və ədəbiyyatda azadlıq eyni zamanda həm ümid, həm də qorxu obyekti kimi təqdim olunurdu. “Azadlıq” bir tərəfdən istismar sistemindən qurtuluş, digər tərəfdən isə “milli dəyərlərin dağılması” kimi görülürdü.

Putin dövründə isə dövlət mədəniyyəti azadlıq anlayışını “nizam-intizam”, “sabitlik”, “məsuliyyət” və “ənənəvi dəyərlərlə uyğunluq” çərçivəsində yenidən formalaşdırmağa başladı. Rəsmi diskursda azadlıq tez-tez “Rusiya üçün unikal sivilizasiya yolu” ilə uyğunlaşdırılır və “xarici modellər” əsasında deyil, “milli maraqlara” əsaslanan bir dəyər kimi təqdim olunur. Dövlət tərəfindən dəstəklənən filmlər və ədəbiyyat bu mövzunu ideoloji kontekstdə gücləndirir. [9]

4. Müasir dil nümunələri ilə müqayisə

Konseptual anlayışların – xüsusilə azadlıq kimi mürəkkəb kateqoriyaların – ən aydın ifadə formalarından biri onların müasir dildə necə istifadə olunmasıdır. Müasir Azərbaycan və rus dillərində “azadlıq” və “свобода” sözlərinin işlənmə tezliyi, konteksti və sintaktik-struktur quruluşu bu anlayışın ictimai şüurdakı mövqeyini və semantik spektrini əks etdirir. Bu bölmədə müxtəlif sahələrdən – hüquq, media, siyasət, sosial media və gündəlik danışq dilindən nümunələr üzərindən müqayisəli təhlil aparılacaq.

4.1. Terminoloji və ictimai-siyasi ifadələrdə müqayisə

Azərbaycan dili və rus dili arasında azadlıqla bağlı istifadə olunan terminlərin bir çoxu semantik baxımdan oxşar olsa da, ifadə forması və istifadə konteksti fərqli ola bilər. Aşağıdakı cədvəldə bəzi paralel ifadələr və onların fərqli mənalandırılması göstərilmişdir:

Söz azadlığı *Свобода слова* hər iki dildə əsas insan hüquqlarından biri kimi təqdim olunur, lakin Rusiya mediasında bu anlayış tez-tez “qərb təzyiqi” və “daxili sabitliyi pozan faktor” kimi təqdim olunur.

Vicdan azadlığı *свобода совести* dini inanclarla bağlıdır; Azərbaycanda tolerantlıqla assosiasiya olunur, Rusiyada isə daha çox pravoslav kilsəsinin dominantlığı ilə əlaqələndirilir.

Azad mətbuat *Свободная пресса* hər iki dildə mövcuddur, lakin istifadə tezliyi və konteksti fərqlidir. Azərbaycanda daha çox müstəqil media ilə bağlıdır, Rusiyada isə bu termin nadir hallarda dövlət mediası kontekstində istifadə olunur.

Azad bazar свободный рынок iqtisadi kontekstdə istifadə olunur; hər iki dildə bəzən “idarə olunan azadlıq” anlayışı ilə yanaşı işlədilir.

Azad vətəndaş cəmiyyəti свободное гражданское общество Azərbaycanda QHT-lərin və müstəqil təşkilatların fəaliyyəti ilə bağlıdır, Rusiyada isə son illərdə bu termin “xarici təsirli təşkilatlar” kontekstində tənqid olunur.

Bu terminoloji paralellər azadlıq anlayışının həm qlobal dəyərlərlə əlaqəsini, həm də lokal ideoloji sərhədlər içərisində necə dəyişdirildiyini göstərir. [4]

4.2. Kütləvi informasiya vasitələrində və mediada işlənmə nümunələri

Azərbaycan və rus KİV-lərində “azadlıq” və “свобода” sözləri tez-tez istifadə olunsa da, bu sözlərin emosional yüklənməsi və istifadə konteksti fərqli semantik niyyətlər daşıyır.

Azərbaycan mediasında:

“Azadlıq meydanında toplaşan minlərlə insan...”

“Söz və fikir azadlığı demokratik cəmiyyətin əsas sütunudur.”

“Azad media dövlət üçün təhdid deyil, tərəfdaşdır.”

Bu cümlələrdə “azadlıq” pozitiv konnotasiya daşıyır və əsasən demokratik dəyərlərlə əlaqələndirilir.

Rus mediasında:

“Свобода – это не вседозволенность.” (Azadlıq – bu, hər şeyə icazə demək deyil.)

“Под видом свободы Запад разрушает традиционные ценности.” (Qərb azadlıq adı altında ənənəvi dəyərləri məhv edir.)

“В России должна быть свобода, но с учетом наших исторических особенностей.” (Rusiyada azadlıq olmalıdır, amma bizim tarixi xüsusiyyətlərimiz nəzərə alınmaqla.)

Bu tip ifadələr azadlıq anlayışının şərti, milli spesifikaya bağlı, bəzən isə qərb müdaxiləsi ilə əlaqəli təqdim olunduğunu göstərir. [5]

4.3. Sosial mediada və gündəlik dildə işlənmə nümunələri

Sosial media müasir cəmiyyətlərin emosional və ideoloji reflekslərini əks etdirən güzgü rolunu oynayır. Azərbaycan və rus sosial şəbəkələrində azadlıq anlayışının istifadəsi də maraqlı fərqləri ortaya qoyur.

Azərbaycan sosial mediasında:

“Azadlıq olmadan inkişaf mümkün deyil.”

“Fikrimə hörmət istəyirəm – bu mənim azadlığımdır.”

“Hər kəsin azad yaşamaq haqqı var, amma başqasının haqqına müdaxilə etmədən.”

Rus sosial mediasında:

“Свобода – это ответственность, а не хаос.”

“Не всякая свобода – во благо.”

“Свобода заканчивается там, где начинается угроза стабильности.”

Bu ifadələr göstərir ki, rusdilli istifadəçilər arasında azadlıq daha çox məsuliyyət, sabitlik və ictimai təhlükəsizliklə əlaqələndirilir, Azərbaycanda isə daha çox şəxsi hüquqlar və öz fikrini ifadə etmək azadlığı kontekstində işlədilir. [10]

4.4. Ləqəsilik çevikliyə dair müşahidələr

Azərbaycan dilində “azad” və “azadlıq” sözləri çox zaman müsbət konnotasiya daşıyır və müxtəlif kontekstlərdə çevik şəkildə istifadə olunur:

Azad insan
Azad seçim
Azad düşüncə
Azad qadın
Azad təhsil

Rus dilində isə “свобода” sözü bəzi hallarda daha neytral və ya mübahisəli çalalarda təqdim olunur:

Личная свобода (fərdi azadlıq)
Свобода действий (hərəkət azadlığı)
Свобода от чего? (nədən azad?)
Свобода – миф? (azadlıq – mif?)

Bu nümunələr göstərir ki, rus dilində azadlıq anlayışı bəzən daha çox sual altına alınır, daha çox fəlsəfi və ideoloji diskurslarla əlaqələndirilir, Azərbaycan dilində isə bu anlayış daha çox normativ və universal dəyər kimi qəbul olunur.

Nəticə. Azərbaycan və rus dillərində azadlıq konsepsiyasının transformasiyası, həm tarixi, həm ideoloji, həm də mədəni faktorların təsiri ilə formalaşan çoxşaxəli bir prosesdir. Bu məqalə göstərdi ki, azadlıq (Azərbaycan dilində) və свобода (rus dilində) anlayışları leksik baxımdan bənzər olsa da, semantik yüklənmələri, ictimai qəbul formaları və diskursiv istifadə sahələri fərqlidir. Azərbaycan dilində azadlıq anlayışı daha çox milli mübarizə, hüquqi bərabərlik və mədəni özünütəsdiq kontekstində inkişaf edib. Rus dilində isə azadlıq anlayışı fərdi məsuliyyət, dövlət nəzarəti və ideoloji sabitlik kontekstində formalaşmışdır. Hər iki dildə sovet dövründə azadlıq anlayışı ideoloji çərçivəyə salınmış və fərdi hüquqlardan çox, kollektiv və sinfi azadlıqla assosiasiya olunmuşdur. Bu, anlayışın semantik strukturunda uzunmüddətli iz buraxmışdır. Azərbaycan mədəniyyətində azadlıq anlayışı əfsanə, dastan və milli kimliklə bağlı ikən, rus mədəniyyətində bu anlayış ədəbi-fəlsəfi, ekzistensial və dini kontekstlərdə təqdim olunmuşdur. Azərbaycan dilində “azadlıq” anlayışı daha çox pozitiv və normativ dəyər kimi qəbul olunur. Rus dilində isə “свобода” anlayışı tez-tez şərtləndirilmiş, diskutabel və bəzən təhlükəli bir anlayış kimi təqdim olunur. Azərbaycan sosial mediasında “azadlıq” fərdi hüquqlar və demokratik dəyərlərlə əlaqələndirilir. Rus sosial mediada isə bu anlayış daha çox məsuliyyət, sabitlik, və ənənəvi dəyərlərlə uyğunluq kontekstində ifadə olunur.

Ədəbiyyat:

1. Axundov, M. (1993). Azərbaycan fəlsəfəsi azadlığı. Bakı: Elm.
2. Bakhtin, M. (1975). Voprosy literatury i estetiki. Moskva: Khudozhestvennaya Literatura.
3. Berdyaev, N. (1990). Filosofiya svobody. Moskva: Respublika.
4. Solovyov, V. (1897). Opravdanie dobra. Sankt-Peterburg.
5. UNESCO. (2005). Freedom of Expression and Media Development. Paris: UNESCO.
6. Vahabzadə, B. (1980). Gülüstan. Bakı: Yazıçı.
7. Əlizadə, Ə. (2002). Azadlıq və şəxsiyyətin formalaşması. Bakı: Maarif.
8. Əliyeva, L. (2015). Azərbaycan dilində konseptual semantika. Bakı: Təhsil.
9. Saidov, A. (2010). Azərbaycan siyasi leksikonunda azadlıq anlayışı. Bakı Universiteti Jurnalı, 4, 75-82.
10. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (1995). Bakı.

Mehriban Abdullayeva

Summary

**TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF FREEDOM IN AZERBAIJANI
AND RUSSIAN LANGUAGES**

The article examines the semantic and conceptual transformation of the concept of “freedom” in the Azerbaijani and Russian languages. It shows how this concept has changed in historical, social and political contexts, and what lexical and cultural elements it has been enriched with. The place and influence of the concept of freedom in public consciousness in different periods are analyzed comparatively. The changing semantic areas of this concept are determined on the basis of modern language materials.

The aim of this article is to explore the historical development trajectory of the concept of freedom in the Azerbaijani and Russian languages, its lexical and semantic transformations, and the interaction of these changes with culture and ideology. The topic requires a multifaceted approach, relevant from the perspectives of linguistics, philosophy, and political science. Methodologically, the article will employ both diachronic and synchronic approaches, analyzing classical texts as well as contemporary language samples. The object of the study is the lexical-semantic structure of the concept of “freedom/svoboda” in both Azerbaijani and Russian, as well as its use in public discourse.

Furthermore, the findings of the research will provide deeper insights into the relationship between language and thought. Thus, it also reveals how the concept of freedom is ideologically charged and presented in different languages.

Мехрибан Абдуллаева

Резюме

**ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ СВОБОДЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

В статье рассматривается процесс трансформации концепта «свобода» в азербайджанском и русском языках. Показано, как данный концепт изменялся в различные исторические периоды под влиянием социокультурных и политических факторов. Анализируются лексические, семантические и культурные аспекты понятия свободы, а также его отражение в общественном сознании и языке.

Цель данной статьи – исследовать историческую траекторию развития концепции свободы на азербайджанском и русском языках, её лексические и семантические трансформации, а также взаимосвязь этих изменений с культурой и идеологией. Тема актуальна и требует многопрофильного подхода — как с точки зрения лингвистики, так и философии и политических наук. С методологической точки зрения в статье будут применены диахронный и синхронный подходы, будет проведён анализ как классических текстов, так и современных языковых примеров. Объектом исследования статьи выступает лексико-семантическая структура понятия «азадлыг/свобода» на азербайджанском и русском языках, а также использование этого понятия в общественном дискурсе.

Кроме того, результаты исследования позволяют глубже понять взаимосвязь между языком и мышлением. Таким образом, становится очевидным, как понятие свободы в разных языках преподносится с определённой идеологической нагрузкой.

Rəyçi: prof. Azad Məmmədov